

Spiegeldikkopje

Heteropterus morpheus

Het spiegeldikkopje is een zeer zeldzame standvlinder die alleen nog in de Peel voorkomt. Daar breidt hij zich uit in sommige veengebieden. Hij leeft in vochtige ruigten bij open bossen en (gedegeneerde) hoogvenen. De rups is meestal lichtgroen, maar vlak voor en na de overwintering lichtbruin. Hij heeft lichte lengtestrepen en de kop is licht gekleurd met brede roodbruine strepen.

Levenscyclus en gedrag

De waardplanten van het spiegeldikkopje zijn hennegras en pijpenstrootje; soms wordt boskortsteel of riet gebruikt. De eitjes worden uitsluitend afgezet op jonge, nog niet geheel volgroeide bladeren. De meeste eitjes worden in de vroege middag gelegd. Een vrouwtje dat op zoek is naar een geschikte afzetplaats, vliegt op minder dan een halve meter boven de vegetatie en landt af en toe op een blad van een waardplant. Indien ze het betreffende blad geschikt acht, loopt ze een klein stukje omlaag om aan de bovenzijde één, soms twee of drie, eitjes af te zetten. (RAEMAKERS & VAN DER MADE 1991).

De jonge rups eet eerst de eischaal op en kruipt vervolgens naar een jong blad. Daarvan wordt de top tot een kokertje samengesponnen waar de rups zich overdag in verschuilt. Aanvankelijk eet de rups van het bovenste deel van het kokertje, daarna eet hij van het erondergelegen gedeelte. Als het blad op is, verhuist de rups naar een ander mals blad en bouwt opnieuw een kokertje. De rups blijft in het najaar lang actief en gaat pas eind oktober overwinteren. Hiertoe bouwt hij een hibernaculum door diverse bladeren op 20 tot 50 cm hoogte samen te spinnen. De binnenzijde wordt met een spinsellaagje bekleed. Pas eind april, begin mei verlaat de rups dit onderkomen. Dan spint hij wederom een kokertje aan de top van een grasspriet en verhuist als er geen eetbare delen meer aan de betreffende spriet zitten. Vanaf eind mei worden geen nieuwe kokertjes gemaakt en leeft de rups vrij op de plant. Voor de verpopping spint hij twee draden over de breedte van een blad, kruipt hieronder en verpopt aldaar. Doordat de pop dikker is dan de rups, zit het blad strak om de pop. (VAN RIJSEWIJK 1990, RAEMAKERS & VAN DER MADE 1991, BINK 1992).

Vanaf begin juli verschijnen de vlinders. De vrouwtjes zonnen meer dan de mannetjes en drinken geregeld nectar. Belangrijke nectarplanten zijn grote kattenstaart, gewone dophei, kale jonker en braam. De mannetjes patrouilleren veel en vliegen daarbij op en neer langs bospaden of maken vluchten langs ruigten of boven meer open gebieden. Vrijwel alle passerende vlinders en veel andere soorten insecten worden achtervolgd. De dichtheid op de vliegplaatsen is doorgaans hoog tot zeer hoog, zo'n 16 tot 260 individuen per ha. (TAX 1989, BINK 1992, VAN RIJSEWIJK 1990, RAEMAKERS & VAN DER MADE 1991).

Vliegtijd en overwintering

Het spiegeldikkopje vliegt in één generatie tussen 1 juli en 5 augustus. De uiterste vliegdata zijn 11 juni en 31 augustus. Opvallend is dat de vlinders van de Gelderse populatie

gemiddeld twee weken eerder vlogen dan die in Brabant en Limburg. De soort overwintert als halfvolgroeide rups. (VAN SWAAAY 1991).

Leefgebied

Het spiegeldikkopje leeft in vochtige tot natte grazige ruigten bij beekbegeleidende broekbossen of hakhoutbosjes en (gedegeneerde) hoogveengebieden. Het waterpeil is wisselend, maar staat 's winters op of boven het maaiveld. Doordat de rups pas eind oktober gaat overwinteren, is het

Vochtige, ruige berm in de Grootte Peel (NB).

Wet, rough vegetation in the Grootte Peel (prov. of Noord-Brabant).

DEZE SOORT IS GESPONSORD DOOR:
Vogelwerkgroep Nederweert, Ospel

belangrijk dat de waardplant tot in de herfst groen blijft; dit is met name op vochtige plaatsen het geval. Spiegeldikkopjes leven vooral bij ruigere vegetaties waarin zowel de waardplant als de nectarplanten groeien. Geschikte ruigten zijn vooral te vinden langs bosranden, bredere bospaden of in de luwte van struweel. Als daar hennegras groeit is dat doorgaans de waardplant, anders pijpenstrootje. In gedegeneerde hoogvenen liggen deze ruigten aan de randen van het gebied, op windluwe plaatsen langs paden of op plaatsen waar het veen verdroogt. Hier is de waardplant doorgaans pijpenstrootje. Deze venen zijn (voorlopig) nog voldoende vochtig voor deze soort en door de verdroging mineraliseert het veen waardoor het voedselrijker wordt, zodat juist daar ruigere vegetaties kunnen groeien. (RAEMAKERS 1997, VELING 1999).

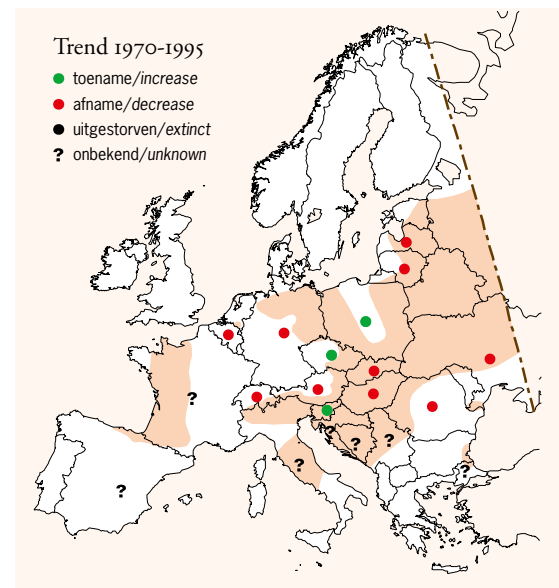
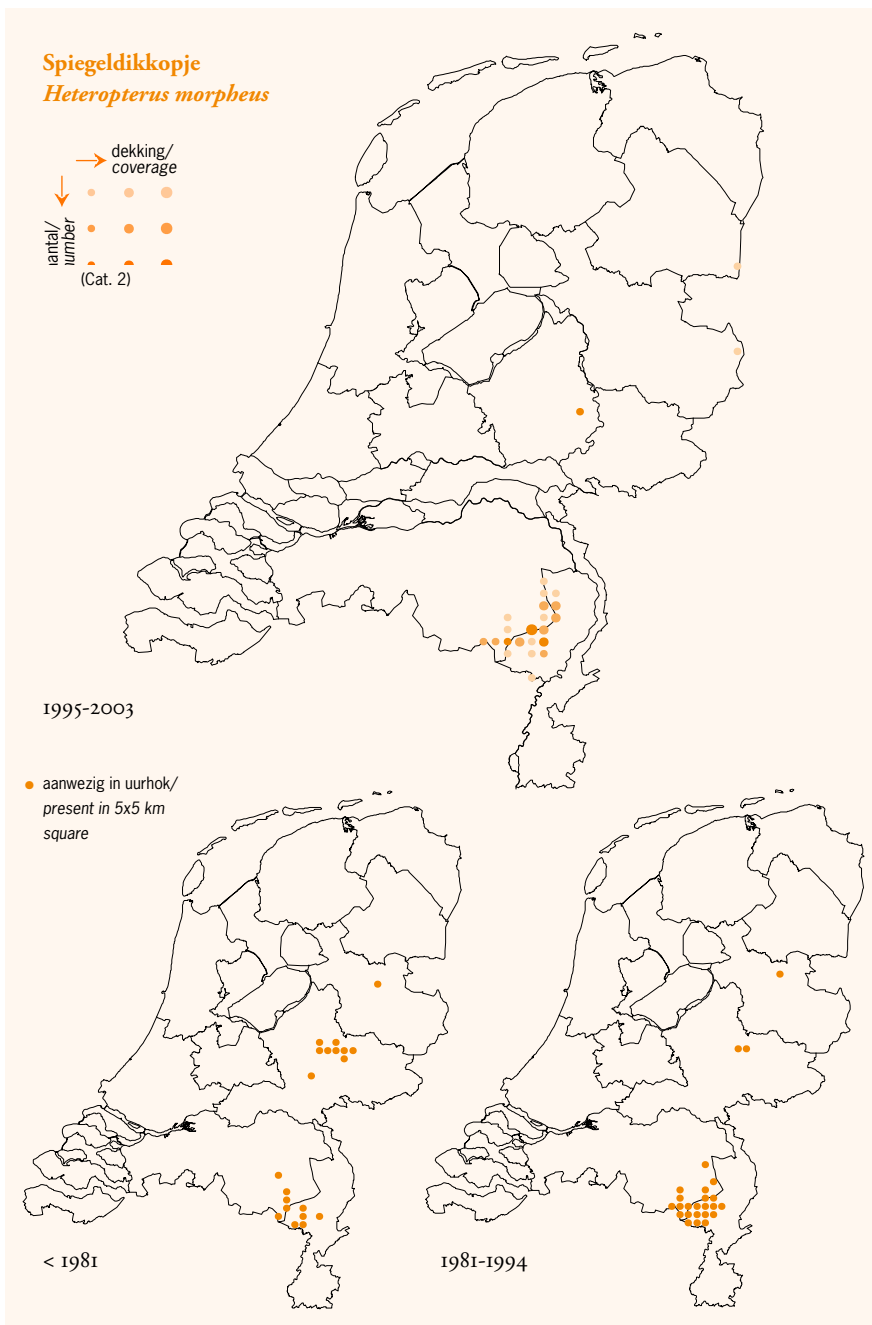
Mobiliteit, verspreiding en trend

Volgens de literatuur is het spiegeldikkopje honkvast, maar hij is wel degelijk in staat om over flinke afstanden te zwerfen. De waarnemingen van het Bargerveen (1997) en Twente (2000) zijn voorbeelden van individuen die een grote afstand hebben afgelegd, want een nabijgelegen populatie is niet bekend. In de Groote Peel is waargenomen hoe spiegeldikkopjes binnen enkele minuten honderden meters over uitgestrekte velden pijpenstrootje vlogen, zelfs bij harde wind. In de buurt van vliegplaatsen met veel individuen worden wel dieren tot op ruim vijf kilometer afstand gevonden in ongeschikt leefgebied. (GERAEDTS 1986, RAEMAKERS & VAN DER MADE 1991).

Het spiegeldikkopje komt voor van West-Frankrijk tot Oost-Azië en van Zuid-Scandinavië tot Noord-Spanje en Midden-Italië.

De verspreiding in Nederland kent een merkwaardig verloop. In de 19e eeuw was deze soort zeer zeldzaam en vloog op enkele plaatsen in de buurt van Apeldoorn: het Beekberger woud, landgoed 'de Brederite' en de Empesche en Tondensche heide. In deze omgeving is de soort ook in de periode tussen 1906-1925 gezien. In het begin van de vorige eeuw en tussen 1930-1940 zijn geen waarnemingen uit Nederland bekend; de soort gold dan ook een tijd als 'verdwenen'. Na de publicatie van de herontdekking in 1950 werden weer regelmatig spiegeldikkopjes gevonden. Ook in Noord-Duitsland en Denemarken werd de soort in deze periode (terug?)gevonden. De soort bleek nog of weer voor te komen in de Empesche en Tondensche heide en in de Peel. In de jaren tachtig nam het aantal plaatsen waar de soort in de Peel wordt gevonden toe. Ook bleek van 1978 tot en met 1983 een populatie te vliegen langs de Overijsselse Vecht. Omstreeks 1990 kwam de soort in vier schijnbaar verschillende gebieden voor: de Empesche en Tondensche heide (vochtige heide en bos op zand), het Weerterbosch (open vochtig loofbos), in het Goor nabij Soerendonk (beekbegeleidend bos) en de Groote Peel (gedegeneerd hoogveen). (DE GRAAF 1853A, TER HAAR 1928, LEMPKE 1936, VERHAAK 1950).

De populatie in Gelderland is sinds 1996 verdwenen. Ook de populaties bij Soerendonk en het Weerterbosch gingen

Profiel van het spiegeldikkopje

Voedsel rupsen Met name pijpenstrootje *Molinia caerulea* en hennegras *Calamagrostis canescens*.

Voedsel vlinders Nectar van verschillende bloeiende planten en zoals grote kattenstaart *Lythrum salicaria*, braam *Rubus* sp., kale jonker *Cirsium palustre* en gewone dophei *Erica tetralix*.

Vliegtijd vlinders Eén generatie tussen begin juli en begin augustus.

Duur stadia Ei: 6-10, rups: 320-340, pop: 12-18, vlinder: 9-18, rijpingsduur eitje: 4-5 dagen.

Overwinteringsfase Halfvolgroeide rups in een hibernaculum.

Leefgebied Vochtige ruigten langs bosranden en bospaden, in open bossen en op windluwe plaatsen in (gedegeneerde) hoogvenen.

Mobiliteit Honkvast, maar vrij veel zwervers.

Dichtheid Hoog tot zeer hoog, 16 tot 260 individuen per ha.

Status Zeer zeldzame standvlinder.

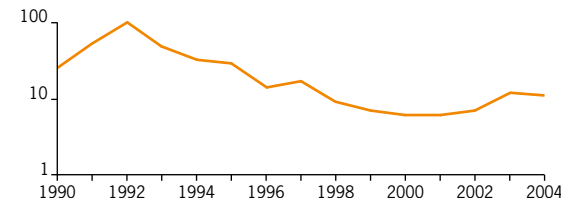
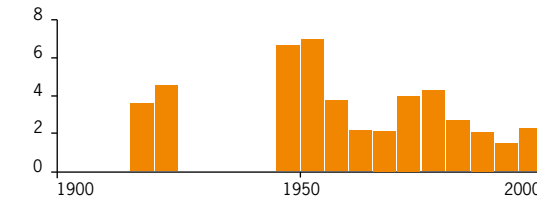
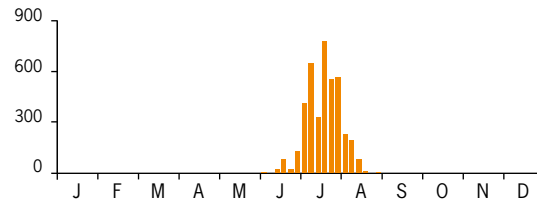
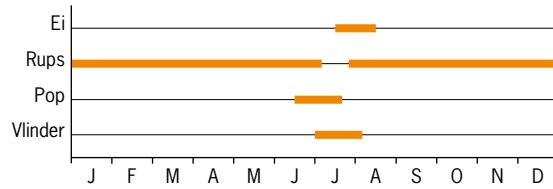
Rode Lijst 1995: kwetsbaar, 2006: bedreigd.

Europese status Niet bedreigd.

Knelpunten verspreiding Verdrijving van vochtige bossen en heiden, verbossing.

Verwachting toekomst Zeer zeldzame standvlinder.

Beschermingsmaatregelen Open houden bossen, gefaseerd maaien, geen verdere verlaging grondwaterstand nabij huidige leefgebieden.

achteruit. Daar staat tegenover dat het spiegeldikkopje zich verder uitbreidde in de Peel. De Deurnese Peel en de Maria-peel zijn recentelijk gekoloniseerd en sinds 2002 vliegt de soort in De Bult ten noordoosten van Deurne. De aantallen kunnen op deze twee vliegplaatsen hoog zijn; het spiegeldikkopje was daar in 2003 de meest algemene dagvlinder! Op dit moment is het een zeer zeldzame standvlinder die alleen nog op een aantal plaatsen in de Peel voorkomt. (VAN SWAAY 1998A).

Uit het Landelijk Meetnet Vlinders blijkt dat de aantallen zeer sterk zijn gedaald; hij is de afgelopen vijf jaar met meer dan 50% achteruitgegaan en de populaties zijn nog maar 10% van het niveau van 1992. Dit zorgwekkende resultaat wordt mede veroorzaakt doordat deze routes voor een deel op plaatsen liggen waar de soort is verdwenen of achteruitgegaan (de routes van de Empesche en Tondensche heide, het Goor bij Soerendonk en het Weerterbosch). De plaatsen waar de soort recentelijk is verschenen, zijn echter niet in dit onderzoek meegenomen. Kortom: de aantallen op de voormalige vliegplaatsen zijn sterk gedaald, maar er zijn wel nieuwe koloniaties. (VAN SWAAY & GROENENDIJK 2005).

Bescherming

Het spiegeldikkopje staat als 'kwetsbaar' op de Rode Lijst van 1995 en als 'bedreigd' op die van 2006. Ook staat hij op de Vlaamse Rode Lijst. In Duitsland zit hij in de categorie 'bijna bedreigd'. Op Europees niveau is het voorkomen stabiel, hoewel uit elf van de 26 landen waar de soort voorkomt een achteruitgang wordt gemeld.

De oorzaken van het verdwijnen van de Gelderse populatie zijn ontginning en ontwatering. Begin twintigste eeuw is hier veel leefgebied verloren gegaan. Zo is het Beekbergerwoud (het laatste Nederlandse oerbos) eind 19e eeuw gekapt en is alleen de Empesche en Tondensche heide als natuurgebied gespaard gebleven. Dit gebied is waarschijnlijk te klein voor een levensvatbare populatie; bovendien verdroogde het door de veel lagere waterstand in het omliggende agrarische gebied.

Ook zijn alle populaties van de ruigten bij vochtige bossen verdwenen of sterk achteruitgegaan. Een belangrijke oorzaak van hun verdwijnen is het dichtgroeien van het leefgebied. De populatie van het Weerterbosch zal zich mogelijk weer kunnen uitbreiden als daar meer open plaatsen worden gecreëerd of een hakhoutbeheer wordt ingevoerd. De populaties in de hoogveenengebieden hebben zich weliswaar uitgebreid maar leven in een kwetsbare biotoop. Op veel plaatsen hebben ze te lijden van het dichtgroeien en de ontwatering van het leefgebied. Opslag van bomen en struiken verdringt de geschikte ruigtevegetaties. Het is daarom gewenst deze opslag door kleinschalig kap te verwijderen. Locaties die dichtgroeien met struiken en bomen, zouden eens in de vijf tot tien jaar kunnen worden opengekap om de geschikte biotoop te behouden of te creëren. Het huidige hoogveenherstel in het Peelgebied is gunstig voor het spiegeldikkopje. De soort profiteert hier weliswaar van de verdrijving van dit gebied, maar de grondwaterstand moet niet verder worden verlaagd; hij is gebonden aan vochtige ruigten en als een gebied blijft verdrogen, verdwijnt hij

weer op den duur. Het peilbeheer moet zodanig zijn dat het gebied het hele jaar door vochtig tot nat blijft. Schommelingen in het grondwaterpeil hoeven echter niet nadelig te zijn. Dankzij de huidige inspanningen is een hoge grondwaterstand in het centrum van het gebied gewaarborgd, waardoor er voor het spiegeloppervlak altijd geschikt leefgebied in deze gebieden beschikbaar is. Het is ongewenst om de vegetatie waarin de soort voorkomt geheel te maaien. Is maaien toch noodzakelijk, dan altijd gefaseerd: zowel de actieve rups als het hibernaculum zitten relatief hoog in de vegetatie. Indien een terrein wordt begraasd, is het wenselijk dat het aantal grazers per hectare niet te hoog is. Zo wordt voorkomen dat de gehele vegetatie wordt vertrapt.

Toekomst

Dankzij de huidige inspanningen lijkt een voldoende hoge grondwaterstand, en dus het behoud van deze soort, in de Peelreservaten voorlopig gewaarborgd. Voor de populaties van bossen is het gewenst dat delen van het bos worden opengekapd of een hakhoutbeheer wordt ingevoerd. Anders zal de soort op zulke plaatsen verdwijnen of zich er niet kunnen vestigen. (RAEMAKERS 1997, KETELAAR ET AL. 2001).

SUMMARY

Large Chequered Skipper *Heteropterus morpheus*

Heteropterus morpheus has always been a very rare species in the Netherlands, being seldom seen during the first half of the 20th century; it is still considered a very rare resident. However, at present, the species is expanding in the Peel, an area with peat bog southeast of Eindhoven, in the province of Brabant. Formerly, there were populations in three different types of habitat, moist woodland, damp heathland and peat bog. In the Peel, it occurs in several sites on damp to wet, rough, grassy, nutrient-poor vegetation that is often flooded in winter; it mostly uses the grasses *Calamagrostis canescens* and *Molinia caerulea* as larval foodplant. The present dehydration of this area means that the peat is getting oxidised, favouring the growth of the rough vegetation on which the species depends. However, with continuing desiccation, the habitat will become too dry, and the species will eventually disappear. It is classified as 'endangered' on the 2006 Red List. Measures should be taken to prevent the present habitat from further desiccation. Furthermore, occasional small-scale cutting of the rough vegetation can prevent the habitat from getting overgrown by trees and shrubs.